

Ullensaker i 10 historier

Kulturminner i Ullensaker

KULTURMINNER ER FORTELLINGEN OM ULLENSAKER

Ullensaker har en variert historie som vi i dag finner igjen i de bevarte sporene etter menneskenes liv opp gjennom tidene. I dette heftet presenteres bredden i historien gjennom fortellingen om Ullensaker i 10 historier. De 10 historiene er en del av kommunens kulturminnevernplan og denne presentasjonen viser sammenhengen mellom historien og kulturminnene.

Å ta vare på kulturarven er vårt felles ansvar. Kommunen har som mål at kulturminner og kulturmiljøer skal bidra til identitet, tilhørighet, opplevelse og verdiskaping i Ullensaker. Frafallet av kulturminner i kommunen skal reduseres og kulturminnene skal tas i bruk.

Ullensakers historie skal være en ressurs i den videre samfunnsutviklingen.

Denne publikasjonen er laget for å gi kunnskap om og skape større bevissthet om historien. Heftet kan fungere som en liten smakebit på hva kulturminnene i Ullensaker forteller og kanskje som en innfallsport til videre fordypning. Vi håper det skal gi inspirasjon til å ta vare på og bruke vår lokale kulturarv.

Kulturarven er vegviseren på vegen mot en ukjent fremtid og referansepunktet til fortiden. Uten slike rettesnorer blir samfunnet svekket og smuldrer opp.

(Wangari Maathai, vinner av Nobels fredspris 2004)

Ketil Nordengen

Ketil Nordengen
Leder Hovedutvalg skole, barnehage og kultur.

Villashaugen på Gislevoll. Foto: Kai Krog Halse

INNHold

INNHold

Arkeologi	4-5
Landbruk	6-9
Forsvaret	10-13
Handel	14-15
Ferdsel	16-19
Embetsverk og samfunnsbygging	20-23
Industri og produksjon	24-25
Bolig og bosetting	26-27
Byggeskikk	28-31
Kulturelt mangfold	32-33
Det 20. århundres kulturminner	34-37
Kulturminnevernplan for Ullensaker	38-39
Bevaring	40-41
Vil du vite mer?	42-43

ARKEOLOGI – VÅRE ELDSTE HISTORIEBÆRERE

Ullensaker har en stor konsentrasjon av arkeologiske kulturminner. Disse er bærere av Ullensakers eldste historie og forteller om bosetting og levesett over en periode på flere tusen år. Flere områder i Ullensaker har en stor tetthet av gravhauger. Haugene stammer fra folkevandringstid og fra vikingtid. Raknehaugen ved Hovin er Nord-Europas største gravhaug, og det er flere mindre gravhauger i området ved gårdene Haug, Ljøgdø, Hovin og Gislevoll. I området ved

Garder ligger det flere gravfelt og enkeltstående hauger, i tillegg til at det er gjort andre løsfunn. I Kisa, fra Furuseth i nord til Borgen i sør, med avgrensning mot Flatbyseter i vest og Onsrud og Rolstad i øst, er det et stort område med gravhauger. Haugene er dels samlet i store felt, som ved Skinnfellholtet og ved Habberstad, eller de ligger enkeltvis som ved Ås og ved Furuseth.

Raknehaugen ble bygget ca år 550. Byggingen av haugen har krevd mellom 70.000 og 90.000 dagsverk, alt utført i løpet av ett år. Ingen vet sikkert hvorfor den ble bygget. Foto: Øystein Søbye / NN / Samfoto

Rundt Raknehaugen har det ligget flere yngre gravfelt, hvor de fleste haugene nå er fjernet. Denne haugen ligger rett øst for Raknehaugen, på gården Haugs grunn. Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Fangstgroper, tjæremiler og anlegg for fremstilling av jern eller kull

Det er gjort flere funn av redskaper fra steinalderen i Ullensaker. Disse stammer fra folk som levde av jakt og av tidlig jordbruk. Fangstgropene som finnes på Majorseter, Inngjerdinga, Reierstad, Ås og Aur er imidlertid nyere, trolig fra jernalderen eller middelalder.

Tjæreproduksjon har vært en viktig inntektskilde for Ullsokningene i hvert fall siden tidlig middelalder. I flere av skogsområdene ligger de gamle tjæremilene tett.

På skogsmoene ble det også produsert kull i miler, både til eget bruk og for salg. Mange av milene er bevart. Flere steder i kommunen, blant annet på Viljesrud og på Vettal, er det gjort funn som tyder på lokal produksjon av jern.

Gravfeltet på Habberstad består av 11 hauger. De skjøttes årlig av grunneier. Foto: Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Kombinasjonen høy utbyggingstakt og mange fornminner kan gi utfordringer. Arkeologer fra Historisk museum undersøker en skadet gravhaug. Foto: Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

ULLENSAKER I 10 HISTORIER: LANDBRUK

Fra Borgen. Foto: Kai Krog Halse

En stor del av kulturminnene i Ullensaker er knyttet til landbruket, og forteller historier fra en flere tusen år gammel næring som fortsatt lever. Som i kommunene omkring har gårdsdrift vært hovednæringsvei for befolkningen. I gårdsmiljøene kan en se at næringsgrunnlaget har variert, og at Ullensakers bønder gjennom tidene også har hentet inntekter utenfor jordbruket; fra skyssvirksomhet, transport, håndverk og handel.

I bygningsmiljøene i Ullensaker finnes våningshus og driftsbygninger fra fire århundrer, fra 1700-tallet og frem til i dag. Enkelte områder har bevart bygninger fra hele denne tidsperioden, samtidig som det fortsatt er mulig å se husmannsplasser og gårder i sammenheng. Det finnes eksempler på bebyggelse både i firkanttun, rekketun og i klyngetun. Mange av gårdsbrukene har ligget på samme sted siden tidlig i jernalderen, men det er også eksempler på nydyrkingsbruk både fra 1700-tallet og fra 1900-tallet. Disse forteller en viktig del av historien for primærnæringene og for samfunnet som helhet.

Hovedbygningen på Majorseter, Ullensaker kommune Foto Ola H Fjeldheim,

Hovedbygningen på Onsrud vestre, som seinere ble militærleir. Huset er i tegl. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Bøndene på de største gårdene var sammen med embetsmenn og offiserer overklassen i Ullensaker. Mange av brukene har bygninger som vitner om rikdom, og om et behov for å markere status. Hovedbygningene skulle romme store familier, og gjerne ha et rom eller to for tjenestefolket. Blant storbøndene var det vanlig med et aktivt selskapsliv, tre eller fire stuer i tillegg til festsal forekom flere steder. Også de andre bygningene på gården ble bygget etter størrelsen på gården. Sidebygning, stabbur, låve og uthus vitner om penger og status.

Teodorstua på Mogreina. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Hesthagan på Borgen. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Husmannsvesenet var utbredt i Ullensaker, rundt 1855 var det 564 husmenn i kommunen. Mange av disse livnærte seg også på håndverk. De fleste bodde sammen med sine familier i små toroms stuer. Det kunne bo fem eller flere i hus på ned mot 35 kvadrat. Til disse plassene hørte det som regel også små stabbur og uthus.

Fortsatt finnes det husmannsplasser og mindre arbeiderbruk igjen i Ullensaker. Felles for disse plassene er at de ofte ligger uten tilknytning til annen bebyggelse og at de har gått ut av bruk. Svært mange av plassene preges av forfall, og det er fare for at bærere av en viktig del av kommunens historie forsvinner.

Tunet på Øvre Furuset bærer fortsatt preg av at husene på de fire gårdene ligger uordnet i en klynge. Middelalderkirken lå midt i dette tunet.
Foto Widerøe/Akershus museum

De tre gårdene på Romsås ligger langs bakkekammen, med våningshusene på ene siden og uthusene på andre. Foto Widerøe/Akershus museum

Gårdsbygningene plassert i en stor firkant er den mest vanlige organiseringen på Øvre Romerike. Landskapet og historien har imidlertid bidratt til at vi også har eksempler på at husene fra flere bruk ligger sammen uten noen tilsynelatende orden. Dette kalles klyngetun. Vi har også eksempler på at husene på flere gårder ligger organisert på to rekker bortover en åsrygg, såkalt rekketun.

Kulturlandskap ved Borgen. Foto Kai Krog Halse

Store deler av kulturlandskapet i Ullen-saker er preget av vekslende tiders gårdsdrift. Gårdenes plassering er blitt bestemt ut fra landskapet, deretter har driften av gårdene preget landskapet.

FORSVARET

Mange har minner fra Ullensaker fordi de har avtjent perioden som verneplik-
tig i en av militærleirene i kommunen.
De militære kulturminnene i bygda
strekker seg over en lang tidsepoke.
I dag finnes både 17- og 1800-tallets
offisersgårder, ekserserplasser, tyske
anlegg, militærleire fra den kalde kri-
gens dager og minnelunden og gravene i
Trandumskogen.

Onsrud vestre har en lang forsvarshisto-
rie. Gården ble lagt ut til offisersgård i
1663, var i bruk som rekonvalesent hjem
for tyske soldater under andre verdens-
krig og fungerte som leir for infanteriet
og for NIKE-bataljonen i perioden 1952
til 1998. Anlegget er registrert i Statens
kulturhistoriske eiendommer og er klas-
sifisert som verneverdig av Statsbygg.

Tanksskytebanen på Trandum ble bygget og tatt i bruk under andre verdenskrig. Foto: Kai Krog Halse

Hovedbygningen på Brotnu, bygget tidlig på 1700-tallet. Foto: Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Flere av gårdene i Ullensaker var på 1700-tallet lagt ut som offisersgårder, og disse vitner om en status og rikdom over det som var vanlig på den tiden. Brotnu ble lagt ut som standkvarter for 1. Søndenfjeldske dragonregiment i 1702, og dagens hovedbygning stammer fra tiden som offisersgård. Sammen med embetsfamiliene hørte de som bodde på disse gårdene til det øverste sosiale sjiktet.

Lundberg var offisersgård i lengre perioder. Hovedbygningen er oppført i 1762, men fikk mindre endringer rundt 1900. Foto: Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Gravene i Trandumskogen ble forsøkt skjult av tyskerne, men er i dag merket. Foto: Kai Krog Halse.

Den tyske okkupasjonsmakten under andre verdenskrig hadde en betydelig aktivitet i Ullensaker. Hauer seter leir ble brukt som ammunisjonslager for flyplassen på Gardermoen. Trandum leir var tilholdssted for en panseravdeling, tanksskytebanen ble bygget for at mannskapene skulle få skytetrening.

Trandumskogen ble også brukt som rettersted av tyskerne. Fra april -42 til oktober -44 ble det henrettet 176 nordmenn, 15 russere og 6 engelskmenn. Henrettelsene var ved skyting, de døde ble lagt i fellesgraver som ble forsøkt skjult. Da drapene ble kjent etter krigen ble gravene åpnet og de døde identifisert. I 1954 ble minnesmerket avduket, mens en minnetavle med navnene til de drepte ble satt opp i 1970.

Tavlen med navnene etter de som ble henrettet på Trandum. Foto: Kai Krog Halse

Ballonghuset (h) ble brukt til å fylle værballonger med gass. Rawindhuset hadde utstyr for å peile ballongenes posisjon. Begge ble brukt fra slutten av krigen og ut på 1950-tallet. Det spekuleres også i om utstyret ble brukt til spionasje. Foto: Kai Krog Halse

Ekserseplassen på Gardermoen var i bruk fra tidlig på 1700-tallet. Fra den spede begynnelsen på det som ble kalt Lilleplassen ble virksomheten utover gjennom nesten tre hundreår. Hver tid har hatt nye fiender og stilt nye krav til anleggene. Gardermoen Kulturpark ligger i dag ved Lilleplassen og rommer bygninger som beskriver Forsvarets historie i Ullensaker fra de forskjellige århundredene.

Fra Sør-Gardermoen kulturpark. Kornmagasinet rett i front i bildet. Foto: Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

HANDEL

Ullensakers to største tettsteder, Jessheim og Kløfta, er bygd opp rundt jernbanestasjonene og handelen som oppsto ved disse. Fra slutten av 1800-tallet vokste tettstedene frem, med gateløp flankert av forretningsgårder. Også i dag er det handelen som dominerer disse stedene, og flere av forretningene er fortsatt i bruk til sitt opprinnelige formål. Sveitserstilen har vært den dominerende, typisk for tidsperioden det ble bygget i.

Lysheim og Heimen gir særpreget til Veiberggata, med sitt stramme funksjonspreg. Foto: Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Husene langs Storgatas nordside har siden ca 1900 dannet en ordnet rekke, mens husene på sørsiden har stått løst og uorganisert. Hovedtrekkene i disse bygningene er bevart. Etableringen av miljøgate har ført til at beplantningen også er mer i tråd med slik den var tidligere. Foto: Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Vegelgården har gått igjennom en rekke mindre endringer, men er fortsatt tydelig som en av stasjonsbyens sentrale bygninger. Fra gammelt av krysset Kongevegen til Trondheim den lokale vegen mellom øst og vest her. Stedet het tidligere Varpet, Storgata strakk seg fra stasjonen og hit. Foto: Kai Krog Halse

Utenfor de etablerte tettstedene har det vært en rekke nærbutikker. De fleste av disse er forsvunnet som følge av endrede reisevaner og handlemønstre. En del er i dag i bruk som bolighus, slik at bare vindustyper og plassering forteller om tidligere bruk som butikk og møteplass. Folks handlevaner har endret seg, bort fra nærbutikkene og over til større kjøpesentre i tettstedene. Fakkelsenteret på Jessheim og KB-senteret på Kløfta var tidlige kjøpesentre, som markerer begynnelsen på en trend som har forsterket seg frem til i dag.

Fakkelsenteret er et av landets tidligste kjøpesentre. Foto: Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

FERDSEL

Samferdsel har preget Ullensaker kommune til alle tider. Raknehaugen er bygget ved en av de eldste kjente ferdselsveiene i landet, og i kommunen ligger flere generasjoner med vegfar side om side. Noen av landets eldste veger

går gjennom Ullensaker. I dag vises flere av disse som hulveger i landskapet, blant annet i området rundt Raknehaugen og ved Kverndalen.

Hulvegen mellom gården Haug og Raknehaugen bærer preg av årtusener med ferdsel. Til fots sørfra er det her man virkelig fatter Raknehaugens dimensjoner. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Dragvoll var skysstasjon fra 1708 til 1821. Gården brant i 1786. Dagens hovedbygning er bygget opp rett etter dette. Foto Ola H fjedheim, Ullensaker kommune

Både den Trondhjemske og den Wingerske kongeveg går igjennom kommunen. Tettstedet Kløfta har navnet etter stedet der disse deler seg. Langs begge vegfarene er det gårder som har hatt skyss-skifte og som har fungert som vertshus. Skiftene var steder hvor folk møttes, tok en dram eller bare ventet. I tingbøkene er festing på skysstasjonene et hyppig tema. De kan også fortelle om soldater fra Bergen som herjet og lagde problemer på Dragvoll i 1814, før de dro videre til grensen for å krige med svenskene.

Den moderne Pilegrimsleden følger i stor grad traseen fra den gamle Oldtidsvegen. Traseen gjennom kommunen er skiltet, og er i tillegg til å være et kulturminne i seg selv en fin måte å komme i kontakt med viktige deler av Ullensakers kulturhistorie. I tillegg til traseene nordsør gikk det flere viktige vegfar øst-vest- mellom bygdelagene og mellom kirkene. Flere av disse traseene er fortsatt i bruk, enten som turveger eller som gårdsveger.

Syslervegen gikk mellom kirkene i Gjerdrum og Ullensaker kirke. Over elva Leira, som tidligere ble kalt Sysleren, var det først ferge og seinere bru. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Hovedbanen ved Jessheim. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Norges første jernbane, hovedbanen til Eidsvoll, går gjennom Ullensaker. Banen ble åpnet i 1854, og både langs sporet og i kommunen ellers er det minner fra de skiftende tidene banen har vært i drift.

Anleggstiden fra 1851 til 1854 satte sitt preg på kommunen. Enkelte, som den engelske jernbaneingeniøren Charles King, valgte å bosette seg i kommunen etter at banen var ferdig. Jernbanen brakte store endringer til kommunen. Plankekjøringen og mange av jobbene knyttet til skyssvirksomheten forsvant. Plasseringen av jernbanen og av stasjonene førte til at nye tettsteder vokste frem.

Med både hovedveger, jernbane og flyplass har det til alle tider vært noen på reise i Ullensaker. Foto Kai Krog Halse

Flyterminalen og tårnet på Gardermoen gir tydelig uttrykk for hvilken tid de er bygget i. Begge vil bli fredet av Riksantikvaren som kulturminner. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

I 1912 landet Premierløytnant Dons i Opplandsleiren på Gardermoen i forbindelse med en flyoppvisning.

Stedet ble ved enkelte seinere anledninger brukt som øvingsflyplass, og som avlastning for flyplassen på Kjeller. Under andre verdenskrig åpnet tyskerne et nytt kapittel i samferdselshistorien i Ullensaker ved å anlegge permanent flyplass på Gardermoen.

Åpningen av Oslo Lufthavn Gardermoen som hovedflyplass i 1998 er trolig den enkeltbegivenhet siden istiden som har satt størst spor i kommunen. I tillegg til å ha funksjonen som bindeleddet mellom Norge og verden og mellom østlandet og resten av Norge er flyplassen allerede et kulturminne for Ullensaker og for Norge.

EMBETSVERK OG SAMFUNNSBYGGING

I middelalderen var det minst sju kirker i Ullensaker. Hovedkirken lå på Ullinshof, rett ved der dagens Ullensaker kirke ligger. Vi vet med sikkerhet at det også har vært kirker på Gislevoll, Kjos, Lund, Hovin, Holt og Furuset. I tillegg forteller tradisjonen om kirker på Støvner, Bjørke og ved Reierstad og det myteomspundne St Gudmunds kapell. På Hovin har det stått kirke hele tiden, dagens kirke sto ferdig i 1695. Furuset var uten kirke i over 300 år, men i 1879 ble ny kirke innviet der. I dag er det også kirke i Mogreina og arbeidskirke på Jessheim.

Hovin kirke er kommunens eldste og er reist på en førkristen gravplass. Foto Kai Krog Halse

Ullensaker kirke, tegnet av Arnstein Arneberg, er fjerde generasjon kirke på tilnærmet samme sted. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Skrivergården Hovin, Hvor Christiane Koren skrev sine berømte dagbøker. Huset er den eneste privateide fredede bygningen i Ullensaker. Bildet er tatt mens restaureringen pågikk. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Oppbyggingen av et embetsverk er fast knyttet til gårdene som ble brukt av sorenskriver, fogd, lensmann og prest. Flere av embetsmennene for Øvre Romerike har hatt tilhold i Ullensaker, og gårder som Hovin, Plogstad og Prestegården vitner om makt og rikdom over det gjennomsnittlige.

Det kommunale selvstyret som vokste fram etter midten av 1800-tallet førte til behov for offentlige bygg. Herredshuset fra 1901, rådhuset fra 1963 og Ullensaker sykehjem fra 1978 forteller om utvikling av styre og velferd i kommunen.

Plogstad overtok etter Hovin som sorenskrivergård. Skriverens kontorer lå i andre etasje. Huset hadde en privat og en mer offentlig del, men ofte gikk disse funksjonene om hverandre. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Ullensaker herredshus sto ferdig i 1901, tegnet av Holger Sinding-Larsen. Han tegnet også ombyggingen i 1921. Huset fungerte som kommunens administrasjonsbygg fram til 1967. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Kløfta gamle skole er en av skolene som ble bygget i 1864, med skolelokale i ene enden og lærerbolig i den andre. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Skoler

En viktig brikke i samfunnsbyggingen ble skolene, og det ble bygget flere skoler i 1860-årene og i årene rett etter 1900. Flere av disse står i dag. I kommunen har det også vært skoler av en litt annen karakter. På Risebru drev fra 1858 til 1877 Toftes gave, en "oppdragelsesanstalt for vanartede barn og ungdom". Litt nærmere grensen til Eidsvoll kommune, ved Sessvoll, ligger et større område som har vært i bruk som friluftsskole og feriekoloni for Oslo kommune. Den første virksomheten ble etablert her ca 1900, og i deler av anlegget drives det fortsatt skole.

Ullinshov skole er en av åtte som ble bygget i 1906, tegnet av Petter Emil Wætthen. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

"Stilleste gutt på sovesal 1". I Ullensaker og Eidsvoll lå det flere feriekolonier og friluftsskoler. Denne delen på Sessvoll er den best bevarte. Her finnes både syvseter utedo og bagasjeskur. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Forsamlingshuset Folkvang på Algarheim ble innviet i 1929, og er et av flere lokale forsamlingshus som fortsatt er levende aktivitetssentre.
Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Keplerstjernen, eller fredsstjernen som den også kalles, er godt synlig fra et stort omland rundt Gardermoen. Foto: Kai Krog Halse

Forsamlingshus

Forsamlingshusene dokumenterer fellesaktiviteter som foreningsliv, avholdsbevegelse, fester, menighetsarbeid og annen frivillig innsats. Tidsspennet er godt representert, fra lokalet til "Losje Kjeld Stub" via Norrøna på Mogreina og Folk-vang på Algarheim, frem til Kløfta Velhus.

Minnesmerker

Som en åpen bok forteller også de forskjellige minnesmerkene i kommunen om tidsånden gjennom årene. Her er steinen som forkynneren Hans Nielsen Hauge skal ha talt fra flere ganger mellom 1800 og 1805, minnestøtta over Sverdrups skysskar satt opp i 1925, minnesteinen over gardsgutten Johan Gjevik i Mogreina satt opp i 1946, og statuen av Karl Norbeck på Jessheim. Vår tids kunstneriske utsmykning utgjør også en særpreget type monumenter som blir kulturminner for framtida.

Minnesteinen over John Gjevik, som ble skutt av tyskerne i 1944.
Foto: Øystein Søbye / NN / Samfoto

INDUSTRI OG PRODUKSJON

Industrihistorien i Ullensaker knytter seg for det meste til utnyttelsen av naturressurser som skog og vannfall og til videreforedling av landbruksprodukter. Ved vannfall i Leira, Rømua og Horsla kom det i gang møllebruk på 1300-tallet og sagbruk på 1500-tallet. Det ble også lagt virksomhet til Rissa ved Risebro. Da dampsgene kom ble denne virksomheten uavhengig av vannkraft, og det ble etter hvert etablert sager i Almenninga, på Majorseter, på Jessheim og på Gystad.

Rundt 1800 var det teglverk på Brotnu og Ingier, mens det mot slutten av det samme århundret ble drevet teglverksdrift på Onsrud og på Døli. Mot slutten av 1800-tallet ble det også bygget meieribygninger rundt om i bygda, hvorav flere fortsatt kan kjennes igjen på sine teglsteinsrøde vegger.

Skredderstua på Borgen. Mange husmenn og jordløse i bygda livnærte seg med forskjellige typer håndverk.
Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Grøft etter torvuttak på Hauersetermåsan. I bakgrunnen skur for stabling av torv. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Kauserud mølle i Rømua er den siste gjenværende av de gamle møllene i Ullensaker. Anlegget er godt bevart, og et viktig lokalt industriminne. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Stikking, vending og stabling av torv har vært sommerjobb for flere generasjoner av ungdommer i Ullensaker. Flere steder i kommunen har det vært drevet torvuttak, og på begynnelsen av 1900-tallet ble det dannet torvstrølag. De fleste av myrene har nå gått ut av drift, men fortsatt tas det ut noe torv for salg.

Mer industripreg hadde ullvarefabrikken i Kverndalen som var i drift fra 1873 og fram til 1956. Av selve anlegget er det lite igjen, men boliger for arbeidere og funksjonærer, samt bestyrer Peder Wættens eget hus vitner om det som har vært. Innenfor kommunens grenser har det også blitt drevet en rekke mindre smier og snekkerverksteder, hvorav en del av disse fortsatt står i dag.

Holtfossen litt lengre ned i Rømua bidro med drivkraft både til sagbruk og til mølle. Her var det sagbruk fra tidlig 1600-tall og fram mot 1900. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

BOLIG OG BOSETTING

Fra slutten av 1800-tallet har stadig større deler av befolkningen i Ullensaker hatt tilhold i bolig uten tilknytning til landbruket. Rundt handelsstedene vokste det frem villaer og arbeiderboliger, og også etter hvert rekkehus og leilighetskomplekser.

Den tidlige villabebyggelsen i Ullensaker er knyttet til jernbanen og til handelen som oppsto rundt stasjonsstedene. Både på Jessheim og på Kløfta er det bevart flere villaer fra denne perioden. Etter hvert ble det bygget med en viss planmessighet rundt stasjonsstedene, og det utviklet seg en forløper til dagens boligfelt.

Teisengården, ved innkjøringen til Jessheim fra sør. Eiendommen er satt i stand i nyere tid og har også uthusene og hagen i behold. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Laakehuset, "Valhall", på Kløfta. Villaen ligger ved Trondheimsvegen. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Byggingen av frittliggende villaer har foregått i kommunen siden rett før 1900. Flere av disse fremstår i dag som gode eksempler på byggeskikk fra sin tid, og er intakte med uthus og hageanlegg. Rundt om i kommunen finnes også fine eksempler på byggeskikk fra årtiene etter krigen. Dette er kulturminner som i fremtiden skal fortelle historien om vår tid.

Utover på 1960-tallet kom rekkehusbyggelsen til Ullensaker. De ble bygget blant andre i regi av Forsvaret og av kommunen gjennom Ullensaker tomteselskap. Disse fremstår som lokale eksempler på sosial boligbygging, og utmerker seg blant annet med store grøntareal.

Funkisbolig med garasje ved Mogreina. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Villa Furuheimen, ved Kongsvingervegen på Kløfta. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

BYGGESKIKK

Et lite gårdstun på Jessheim med typisk fargesetting; hvitt våningshus og røde uthus. Foto Kai Krog Halse

Måten hus har blitt bygget på har tradisjonelt sett blitt avgjort av husbyggerens økonomiske ressurser, behov, tilgangen på materialer og håndverkere og den lokale skikken. Ullensaker har med sin korte avstand til hovedstaden og til fjorden mottatt impulser utenfra raskere enn det som er tilfellet i mer avsides-liggende strøk. I kommunen i dag finnes bygningstyper, byggeteknikker og materialbruk som er svært sjeldne i en større sammenheng. Disse lokale variantene speiler samfunnsutviklingen i Ullensaker og gjør at det er verdt å ta en nærmere titt på bygningsarven i kommunen.

En tidligere husmannsstue på plassen Sørbakk. Bygningen er satt i stand og fungerer som bolig. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Hovedbygningen på Kyken er bygget av blokker med soltørket leire. Huset er bygget ca 1872, panelen er satt på seinere.
Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Hovedbygningen på Ullern vestre har sveisertilsdekoren inntakt. Samme mønsteret har gått igjen på flere bygninger i området.
Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Ullensaker har flere bolighus hvor jord er brukt som byggemateriale. De tre eneste kjente jordhusene fra sent 1800-tall i Akershus befinner seg på gårdene Oppen, Kyken og Store Flatby. Det finnes også eksempler på at jordhus ble bygd i kommunen i perioden med materialmangel etter andre verdenskrig.

Perioden rundt 1900 var en tid med mye byggevirkksomhet i Ullensaker og flere lokale byggmestere utviklet sine egne lokale tolkninger av sveitserstilen. Mange av disse bygningene står fortsatt, men et fåtall har bevart opprinnelige detaljer.

Hovedbygningen på Østre Risebro er en av flere bygninger i Ullensaker som er tydelig inspirert av Eidsvollsbygningen. Motivet med de fremstikkende fløyene er brukt både på gårdshus og i tettstedene. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Spesialhuset for lagring av mat og korn, stabburet, har i vårt område hatt en spesiell utvikling. Det tradisjonelle stabburet av romerikstypen har rette vegger. Med nasjonalromantikken på slutten av 1800-tallet gikk man over til å bygge stabbur med utkraging, og flere av de eldre stabburene ble bygget om for å tilpassens tidens stilideal. Stabburet på Herregården Dal i middelalderstil kan være det første av denne typen i et stort omland.

Den store bua på Asper er typisk for hvordan man bygde stabbur fram til 1870-tallet i vårt område. Bua er trolig fra tidlig 1700-tallet, og er seinere panelt. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Dette stabburet i Mogreina er bygget slik det ble moderne etter nasjonalromantikken. Foto Kai Krog Halseth

På Nordre Olstad er det opprinnelige rettveggede stabburet blitt bygget om, ved at en ny laftet etasje er blitt satt under den eldre delen. Partiet med telemarksinspirert dekor er satt inn for å skjule den opprinnelige døråpningen. Ombyggingen er trolig gjort litt etter 1900, og viser at brukeren ønsket å følge tidens mote. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Låven på Skrivergården Hovin ruver godt i landskapet. Foto Kai Krog Halse

Bråtalyva på Borgen er en av få gjenstående utløer i Ullensaker. Bølgeblikkplatene har fått en patina som harmonerer fint med huset og landskapets farger. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Landbrukets driftsbygninger er også sterkt preget av områdets ressurs grunnlag og grunnkonstruk. Enhetsslåvene i reisverk har en annen grunnkonstruksjon enn f.eks på Hedmarken eller i Trøndelag. Tradisjonelt var enkelte av låvene okergule, men det billige røde pigmentet har vært mest vanlig også i vårt område. Med sine røde vegger og hvite dekor setter enhetsslåvene sitt klare preg på kulturlandskapet.

Tradisjonelt har gårdene hatt mange småbygninger knyttet til driften. Også disse har særegne konstruksjonsløsninger basert på hvilke ressurser gården rådde over. Bygd med materialstandarder langt under det som er kravene i dag har mange av disse stått i over hundre år. De og de har potensiale til å gi mang en moderne tømrer eller bygningsingeniør en innføring i hvordan materialenes innebygde kvaliteter kan utnyttes maksimalt.

KULTURELT MANGFOLD

Som en sentral bygd på Romerike med mye aktivitet og samferdsel, har det til alle tider vært reisende som har slått seg ned i bygda for kortere eller lengre tid. Militæraktiviteten på Gardermoen trakk til seg følger med omstreifere, og flere av disse hadde fast tilhold i bygda. Gardermoen, Gystad, Sand og Almenninga var steder hvor taterne bodde for kortere eller lengre perioder.

Taterboligen Furua, nå flyttet til Gardermoen Kulturpark, er bevart som ett slikt bosted. Statens undertrykkende rolle ovenfor denne minoriteten har også sin historie i Ullensaker, ved at barn av omstreifere ble plassert på institusjonen "Toftes gave" på Risebro fra 1858 til 1877.

Furua, Ludvig Karlsens barndomshjem. I forbindelse med Gardermoutbyggingen ble huset flyttet til Gardermoen kulturpark. Den er åpen for publikum som en del av Ullensaker museum. Foto Kai Krog Halse

Våningshuset på Risebro har mange historiske lag, også fra tiden gården var fogdegård og fra mange generasjoner med brukere av gården.
Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

I dag bor det mennesker fra mer enn 40 ulike land i Ullensaker som følge av en større innvandring til Norge med en annen sammensetning enn tidligere. På denne måten blir også Ullensaker et samfunn med større kulturelt, religiøst og verdimessig mangfold, bestående av mennesker med ulik opprinnelse, språk, tradisjoner og skikker. Særlig innvandringen av mennesker fra ikkevestlige land stiller kommunen overfor nye muligheter og utfordringer.

Både snekkerbua og våningshuset på Risebro vestre var i bruk under tiden gården var barnehjem. Bildet er tatt før snekkerbua ble istandsatt.
Foto Kai Krog Halse

DET 20. ÅRHUNDRES KULTURMINNER

Det 20. århundres bebyggelse er dominerende i Ullensaker i dag og forteller om en periode hvor Norge gikk fra å være Europas fattigste land til å bli av verdens rikeste. Et århundre som bød på flere endringer i vanlige folks levkår enn noen av de foregående.

Det 20. århundre startet med nasjonsdannelse og sluttet med globalisering. Århundret var preget av store omveltninger, både i Norge og i verden. I de bygde kulturminnene kan en lese brytningene mellom de store kreftene som skaper historien.

Villa Sole, tegnet av Biong. Rundt århundreskiftet forsøkte man å skape en egen norsk arkitekturstil, med elementer fra landbruksbebyggelsen på bygdene og fra 1800-tallets embetsgårder. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Jessheim stasjon og pakkehus. Pakkhuset er fra jernbanen ble bygget i 1856, en periode som var preget av optimisme og fremskrittstro. Stasjonsbygningen er bygget i en periode hvor det var viktig å trekke paralleller til sagatid og tidlig middelalder, som ble sett på som nasjonens storhetstid. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Ullensaker rådhus ble tatt i bruk som kommunens administrasjonsbygning i 1967. Byggeoppdraget gikk til arkitektfirma Arnstein Arneberg, etter en konkurranse hvor det kom inn 23 utkast. Etter Gardermovedtaket kom påbygget med kulturhus. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

En konsekvens av den sosialdemokratiske samfunnsmodellen er en stor offentlig sektor. Kommunens virkeområde ble gradvis utvidet i det 20. århundre, noe som er godt synlig i de offentlige byggene. Mens det på 1800-tallet bare var i de store byene arkitektene fikk oppdrag på offentlige bygg, ga 1900-tallet og etterkrigstiden mange muligheter til utforming av nye bygg. Stilen som var ment å være et brudd med tradisjonen, funksjonalismen, ble flittig brukt i disse årene.

Framhaldsskolen på Jessheim sto ferdig i 1959. Mange av real skolens elever holdt også til i lokalene, og fra 1963 var det også gymnas. Seinere ble skolen til Allergot ungdomsskole. Etter 2000 har skolen gjennomgått en utvidelse og modernisering, men slik at grunntrekkene i det eldre anlegget er beholdt. Foto: Kai Krog Halse

Gårdstunet Østre Holum ved Kløfta. Bygningene viser endringer tilpasset flere perioders smak og behov. Dette er også et karaktertrekk ved det 20. århundre. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Ingen århundrer har ført med seg så store endringer i levestandard som det 20. Samfunnsstrukturen er også kraftig endret. Der hvor storfamilien var samfunnets minste enhet har vi nå kjernefamilier og individer. Den sosiale normen for hvordan et hjem skulle være er også endret og blitt løsere. Alt dette har ført til at vi stiller veldig forskjellige krav til hus og omgivelser. Dette har resultert i at mye av den eldre bygningsmassen er bygget om i større grad enn før. I dette kan vi spore en endringsskikk, som en parallell til en byggeskikk.

Industrialismen har ført til en kraftig endring i byggematerialene. Der hvor man før hadde et begrenset utvalg finnes det nå flere titusen forskjellige byggematerialer. Mulighetene til variasjon har blitt flere, samtidig som motene svinger raskere. Alt i alt gir dette en større ombygging og rivingstakt.

Rommen ble opprinnelig bygget som privatbolig etter krigen. Byggematerialet er soltørket leire, huset er bygget retningslinjer fra Statens kontor for jordhusbygging Gårdstunet Østre Holum ved Kløfta. Bygningene viser endringer tilpasset flere perioders smak og behov. Dette er også et karaktertrekk ved det 20. århundre. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Slutten av det forrige århundret var starten på en utvikling som vil endre Ullensaker enda raskere enn det som historien tidligere har kunnet by på. Alle feltene som utgjør Ullensakers historie påvirkes i stadig større grad utenfra. Fra en kommune hvor nesten alle levde av landbruk i en eller annen form, er det i starten på det 21. århundre under 2% av Ullensakers befolkning som er sysselsatt i denne næringen. Forsvaret skal i stadig større grad utføres av teknologi. Fra forbudet mot organisert handelsvirksomhet har vi nå tilstanden hvor handelens rom er blitt det fremste møtestedet. Det moderne kravet til ferdsel gjør at avstanden til hvilket som helst sted i verden har blitt kort.

Det som bygges eller som nettopp er bygget vil fortelle vår historie til fremtiden. Hva som skal fortelles og hvordan er det i liten grad opp til oss å påvirke. Historien blir til mens fremtiden planlegges.

Utbyggingen av Jessheims bydel Romsås. Foto Kai Krog Halse.

Forsvarets flysamling på Gardermoen. Foto Kai Krog Halse

KULTURMINNEVERNPLAN FOR ULLENSAKER

Bygningen som regnes som Jessheims eldste, ved Veiberggården i Storgata. Bygningen ble besluttet revet. Mange engasjerte seg for at det skulle bevares. Etter istandsetting utgjør det nå en viktig del av Storgata få ville ønske å miste i dag. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Kulturminnevernplan for Ullensaker

At Herredshuset på Jessheim er et kulturminne er selvsagt for de fleste. At den gamle nedlagte kiosken på andre siden av jernbanesporet også kan være det er kanskje ikke like selvsagt. Kulturminnelovens §2 definerer et kulturminne slik:

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø(...).

Loven har som formål å verne kulturhistorisk verdifulle kulturminner. En skal ikke gruble så mye over dette før en skjønner at det raskt blir et behov for å skille hva som er verdifullt og ikke.

Kommunens kulturminnevernplan er en liste over de kulturminnene i Ullensaker som anses som mest verdifulle. Det betyr at det er disse som er viktigst å bevare for ettertiden. En bygning, et monument eller et vegfar er ikke vernet selv om det

En av nydyrkingsgårdene på Onsrudfjell har stått tom og ubrukt i flere år. Uten bruk skjer forfallet raskt. Foto: Ola H Fjeldheim

står på listen.

Men en plass på listen gjør at flere blir oppmerksomme på at "dette er verdifullt". Nettopp det at eiere, brukere, myndigheter, naboer og andre er bevisst en slik verdi øker sannsynligheten for at bygningen, monumentet eller vegfare blir tatt vare på.

Bygningen med ni liv. Huset er bygget som kornmagasin på Jessheim (før det het Jessheim), men ble flyttet til Gardermoen. Der gjorde det tjeneste som magasinbygning, før det ble flyttet til Sør-Gardermoen. Det inngår nå i Gardermoen Kulturpark, og er tenkt utviklet til forsamlings- og formidlingslokale. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Flere historiske lag på hverandre bidrar til å gi et sted særpreg, til å gi det en identitet. Kulturminnene er bærere av historien, og gjør den tilgjengelig for folk i hverdagen. Ullensaker er rikt på verdifulle kulturminner. Disse representerer en viktig del av vår kulturarv. Og nettopp arv er noe man gjerne passer godt på. Heftet du holder i hånden, og den komplette kulturminnevernplanen, er laget for å bidra til nettopp dette.

Kommunen skal være en pådriver i arbeidet med kulturminner lokalt. Målet er å bidra til at kulturarven bevares, at den synliggjøres og formidles, og at den fungerer som en ressurs for videreutvikling og verdiskaping.

Ullensaker har stor vekst, stor tilflytting og er i rask endring. Historien vil endre de ti historiene om Ullensaker som dette heftet viser, og den vil legge til nye. Samtidig vil en del av det gamle bestå, som en åpen bok.

Veiberggården. Tidligere var dette et hjulmakerverksted. I dag fremstår bygningen som en stasbygning som preger Storgata. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

BEVARING

Ullensakers kulturminner skal være en ressurs i utviklingen av kommunen fremover. Kulturminner er ikke fornybare. Det betyr at det vi ikke bevarer er tapt for all tid. Nettopp derfor er det et mål å ta vare på det som vi anser har høy verdi.

Trondheimsvegen 59 på Jessheim mistet mange av sine opprinnelige detaljer i en tidligere ombygging. Eierne har nå rehabilitert huset med mål om å få tilbake et utseende tilsvarende det opprinnelige. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Å bevare vil ikke nødvendigvis si det samme som å bestemme at noe ikke kan endres. For å kunne kombinere bevaring og utvikling er det viktig at man finner fram til hvilke kvaliteter som skal bevares. En god analyse sikrer at man både kan bevare og utvikle samtidig.

Mange eldre hus blir borte eller ødelagt på grunn av mangel på kunnskap. Når man har med et kulturminne å gjøre bør man først søke å få vite mer. Dette kan være kunnskap om historien, kunnskap om det rent tekniske, eller kunnskap om hva som er viktig å bevare. Å arbeide med en eldre bygning kan være en utfordring, men utrolig interessant og spennende!

Våningshuset på Olstadkorset på Kløfta. Eierne fikk Ullensaker kommunes første kulturminnevernpris i år 2000 for istandsettingen. Begge disse bildene viser gode eksempler på at man kommer langt med å se mulighetene i eldre hus. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Folks levekår har endret seg opp gjennom årene, det samme har husene. I eldre hus kan vi se en helt annen måte å forholde seg til materialkvalitet, byggeteknikk og ressursutnyttelse. I vår tid kan vi faktisk ha en del å lære av dette. En del ganger vil det være viktig å bevare både helhet og detaljer. Vinduer, dører, kledning, murer og taktekking er ofte av svært god kvalitet, og vil i disse tilfellene være viktig å bevare. Eldre bygninger bærer også med seg spor av tidligere bruk, avtrykk etter menneskene som har vært der før.

Eldre bygninger har ofte en viktig miljøverdi, ved at de preger sine omgivelser på en god måte. En bevaring av et slikt miljøelement behøver ikke nødvendigvis handle om at husets detaljer skal tas vare på, men at bygningens volum og uttrykk er viktig. Enkelte ganger vil det bare være aktuelt å verne om deler av det gamle, noen ganger bare vise strukturen ved siden av noe nytt. Ofte er det riktig å gjøre en kraftig endring av det opprinnelige, en transformasjon. Slike former for bevaring er også kulturminnevern, og blir mer og mer vanlig.

Gjennom sin aktive rolle ønsker kommunen å bidra til at flere kulturminner blir tatt vare på, og på en så god måte som mulig. Dersom du har spørsmål knyttet til kulturminner kan du ta kontakt med kommunen. Du vil kunne få anbefalinger og råd, hjelp til å søke tilskudd til istandsetting, eller tips om hvor man får tak i folk med kunnskap om gamle hus og anlegg.

Transformasjon/gjenbruk er ikke noe nytt påfunn. To militære telthus har blitt til bolighus på Gardermoen. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

Originalt sveitserstilsvindu. Gode materialer og god håndverkerutførelse har gjort at dette vinduet så langt har hatt en levetid på nær 100 år. Å sette et slikt vindu i stand er bedre enn å skifte ut. Med gode varevinduer er også energioptimeringen bedre enn for nye vinduer. Foto Ola H Fjeldheim, Ullensaker kommune

VIL DU VITE MER?

Hvor kan jeg få vite mer?

Kulturminneområdet er et bredt fagfelt. Det finnes mye litteratur, som spenner over alt fra historiefortelling til tekniske løsninger for istandsetting. Her er noen ledetråder som kan gi deg mer kunnskap om kulturminner og gamle hus, både i Ullensaker og ellers.

OFFENTLIGE ORGANER:

Ullensaker kommune:	Kulturminnevernplan 2008-2012. Tilgjengelig på www.ullensaker.kommune.no eller ved henvendelse til kommunen.
Akershus fylkeskommune:	Spor for framtiden. Fylkesdelplan for kulturminner og kulturmiljøer i Akershus 2007-2018 www.akershus.no har info om fagfeltet.
Riksantikvaren.	Har informative nettsider, www.ra.no Publikasjoner og faktaark om istandsetting kan bestilles.

PRIVATE ORGANISASJONER

Fortidsminneforeningen	"Gode råd"-serien med praktiske råd om istandsetting Foreningen arrangerer kurs om istandsetting av eldre bygninger, og jobber politisk for bevaring. www.fortidsminneforeningen.no Ullensaker historielag. Jobber aktivt med lokalhistorien, utgir lokalhistorisk tidsskrift med flere nr pr år. Har jevnlig arrangementer. Gamle trehus.no. Kommersielt nettsted rettet mot eiere av eldre hus.
------------------------	--

OM ULLENSAKERS HISTORIE:

Ullensaker – en bygdebok 1-3.	Utgitt mellom 1927 og 1951.
Ullensaker 1-4.	Nyere bygdebøker, utgitt mellom 1989 og 1997
Gardermoen før flyplassen.	Gunnar Horverak, 1999
Hjemstedet under flystripa	Akershus fylkesmuseum, 1998.

OM BYGGESKIKK PÅ ROMERIKE

Norske bygder, Romerike	Gisle Midttun m.fl, 1932
Årbøker for Romerike historielag	Flere artikler om Ullensaker, se indeks på www.romerike.historielag.no

ISTANDSETTING AV HUS

Gamle trehus	Drange/Aanensen/Brønne. Universitetsforlaget
Gamle hus	Else Rønnevig, Aschehoug
Så renoveras torp och gårdar	Ove Hidemark (S), Västerås 1995
Byggnadsvårdarens bibliotek	Göran Gudmundsson (S), Gysinge förlag

TRADISJONER OG KULTURMINNER

Tre til tekking og kledning	Jon Bojer Godal, Landbruksforlaget
Tre til laft og reis	Jon Bojer Godal, Landbruksforlaget
Kulturminner i Norge	Jacobsen/Follum, Tun forlag

Bygdebøkene kan kjøpes på det lokale biblioteket. Der vil de også kunne være behjelpelig med å skaffe bøker om disse emnene for utlån.

Ullensaker er rikt på verdifulle kulturminner.

Denne kulturarven representerer historier som spenner over en lang tidsperiode. I dette heftet presenteres noen av Ullensakers kulturminner sammen med noen av historiene som kulturminnene er bærere av. Vi i Ullensaker kommune håper dette heftet vil bidra til at flere blir kjent med den lokale kulturarven, og til at interessen for å ta vare på disse viktige ressursene vil øke.

Bildet viser et av våre nyeste kulturminner, Fredsstjernen ved Gardermoen. Foto: Kai Krog Halse.